

עברית שפה יפה (י"א)

עולם ומלואו

שני קטעים מתוך המדור "מילת השבוע" באתר האקדמיה ללשון העברית

במוקד העניינים

"כי כלו בעשן ימי ועצמותי במוקד נחרו" (תהלים ק"ב). מוקד הוא האש הנוצרת, היוקדת, או מקום הפערה. משמעות זו של המילה נשמרה עד ימינו בעיקר בצירוף עליה על המוקד – והפוננה להוצאה להורג בשרפה, דרך שהייתה מקובלת בימי הביניים. היום משתמשים בצירוף זה גם במשמעות מושאלת. כבר בתנ"ך, מילים מן השורש י-ק-ד משמשות בעיקר בלשון השירה, וכך אף בעברית המאוחרת יותר, עד ימינו אנו. בשר "שורו הביטו וראו" אנו מוצאים את השורה: אש יוקדת בחזה, והמחרשה שוב פולחת בשדה". כך גם בצירופים המקובלים אהבה יוקדת, עיניו יקדו.

אז כיצד קיבלה המילה מוקד את משמעותה העכשווית כמרכז, עד שכמעט נשכח הקשר שלה לאש? התשובה טמונה במילה הלטינית פוקוס. בראשית דרכה שימשה מילה זו במשמעות אח (קמיו, תנור), המקום שבו בוערת האש, בדומה למילה מוקד. אולם בסביבות המאה ה-17, כאשר הומצאו הטלסקופ ומכשירים אופטיים אחרים, החלו להשתמש במילה פוקוס כדי לציין את מרכז העדשה, המקום שבו מתרכזות קרני השמש ויוצרות חום גבוה, שמסוגל להצית אש. אחרי שקיבלה המילה פוקוס משמעות זו, היא החלה לשמש במשמעות מרכז בתחומים אחרים, כמו גיאומטריה, ללא קשר לחום ולאש.

לכן בחרו בעברית החדשה במילה העתיקה מוקד כדי לתרגם את המילה פוקוס במשמעות החדשה כמרכז. וכך יש לנו מוקד העניינים, מוקד משיבה, מוקדים של פריחה, מוקד התנועה, מוקד עירוני, מוקד מידע.

וזה עוד לא הפול: מן המילה מוקד נגזר שורש חדש – מ-ק-ד. ממנו הפעלים מיקד והתמקד. למשל: "השחקן הצעיר מיקד את כל תשומת הלב של הקהל", "המרצה התמקדה בדמות אחת בסיפור".

בית עלמין

במילים מעולם ולעולם (גם כאן: אף פעם), מאסר עולם (מאסר לתמיד), מנוחת עולמים (מוות). גם הצירוף בית עלמין (בית קברות) קשור למילה עולם. עלמין היא הצורה הארמית המקבילה לעולמים, ובית הקברות הוא ביתם של המתים לעולם ועד.

קורה ששתי המשמעויות, של זמן ושל מקום, מתקיימות יחד. בברכת המזון אומרים "ברוך אתה ה' אלקינו מלך העולם הן את העולם כולו בטובו בהן בחסד וברחמים. הוא נותן לחם לכל בשר כי לעולם חסדו. ובטובו הגדול תמיד לא חסר לנו ואל יחסר לנו מזון לעולם ועד". בשתי הפעמים הראשונות מופיעה המילה עולם במשמעות של מקום, ובשתי הפעמים האחרות – במשמעות של זמן.

ואיך אומרים עולם במשמעות של מקום בתנ"ך? בפרק א' של בראשית, האל בורא "את השמים ואת הארץ". ויש גם תבל, כמו בפסוק "לה' הארץ ומלואה תבל ויושבי בה" (תהלים כ"ד), וגם חלד ("שמעו זאת כל העמים האזינו כל יושבי חלד" – תהלים מ"ט).

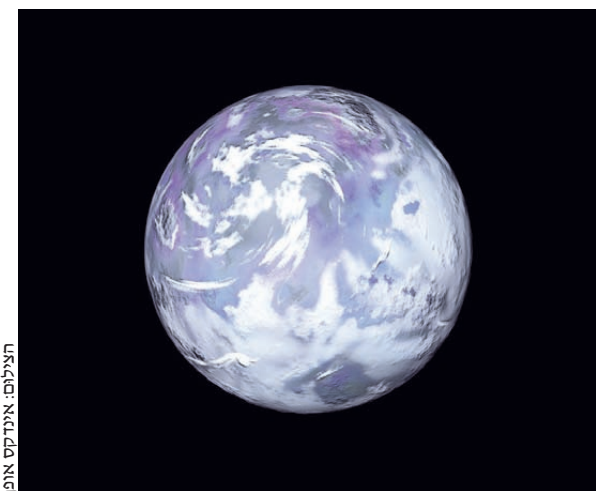
במוקד העניינים

אחת האיגרות מוקדשת כולה למילה מוקד, שמשמעותה כיום היא מרכז. לרוגמה: "במוקד הוויכוח (במרכז הוויכוח) עמד החוק החדש". אולם משמעות זו רחוקה למדי מן המשמעות המקורית של המילה. השורש של המילה, י-ק-ד, מלמד על כך: הפועל יקד משמעו בער, כגון "אש יקדת כל היום" (ישעיהו ס"ה), וכך גם המילה מוקד עצמה:

אחד ממדורי "מילת השבוע" באתר של האקדמיה ללשון העברית הוקדש למילה העברית עולם. המאמר פותח בשאלה: הפרק הראשון בספר בראשית מתאר את בריאת העולם, אולם המילה עולם אינה נזכרת בו כלל. למה?

התשובה: המילה עולם פירושה בתנ"ך זמן ארוך מאוד או זמן בלתי מוגבל. כך למשל בפסוק "והיו האבנים האלה לזכרון לבני ישראל עד עולם" (יהושע ד'). כפי שניתן לראות, הפוננה היא שהאבנים יהיו זיכרון לתמיד, לזמן בלתי מוגבל. כך גם בפסוק מסיפור נח והמבול, שבו מתוארת הקשת כסמל לברית בין אלוהים לאדם: "והיתה הקשת בענן וראייתה לזכר ברית עולם בין אלקים ובין כל נפש חיה בכל בשר אשר על הארץ" (בראשית ט').

בלשון חכמים, המילה עולם שינתה את משמעותה מזמן למקום, וכך היא משמשת אותנו גם היום. כך למשל ניתן למצוא במשנה את הפסוק: "על שלושה דברים העולם קיים: על הדין ועל האמת ועל השלום". וכך גם בצירוף ריבוננו של עולם, שבו פונים אל הקדוש ברוך הוא.

עולם במשמעות של כדור הארץ היקום

מהמילה עולם במשמעות של כדור הארץ, היקום וכדומה, נוצרו שימושים נוספים. כך למשל בצירופים העולם הבא (המקום שאליה עוברים אחרי המוות), העולם התחתון (עולם הפשע), עולם הצומח (הצמחייה אשר על פני האדמה) והשקפת עולם (נקודת המבט על העולם, על החיים).

עם זאת, משמעות הזמן שבמילה עולם נשמרה אף היא בכמה מצירופי הלשון. כך למשל בצירוף לא היו דברים מעולם (כאן מעולם – אף פעם), או